

Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár útinaplója. 1759—1763.

Sajtó alá rendezte: Ifj. Biás István. A bevezetést írta: Dr. Imre Sándor. Marosvásárhely, 1908. Nagy 8-rétű I—LXXII és 123 lap.

Az erdélyi kancellárnak fiatalkori külföldi utazásairól és idegenben töltött egyetemi éveiről készített naplója elé Imre Sándor írt bevezetést *Gróf Teleki Sámuel gyermekora és ifjúsága* címmel. Mint maga mondja, feladata a napló értékének megvizsgálása volt s helyes érzékkel szükségesnek látta a feladat megoldásához, hogy a naplóíró életének a naplóírást megelőző korszakát ismertesse, a mely törekvése a ránk maradt csekély számú és értékű adatok mellett is szépen megírt, modern pedagógiai szempontból készített életrajzi adalékot eredményezett. A *Bevezetés* első felében a szétszórtnak, elmosódottnak tűnő adatokból jellegzetes képét adja az elhanyagolt nevelésű, szeretet nélkül felnőtt fiatal grófnak, a kibén korai önállóság és nagy kulturális törekvés egyesült; a kevés tapasztalható hatásból tapintatosan von le következtetéseket a gróf lelki életére, a kinek alakját így egész világossággal látjuk, a mint húszéves korában külföldi útjára indul.

A napló maga — végén lévő pár későbbi feljegyzés kivételével — a külföldi út eseményeit mondja el; egyes részeiben egykorú bejegyzéseket tartalmaz, másutt az eredeti egykorú feljegyzésekből a gróftól később összefoglalt előadást. A fiatal gróf Baselben és Utrechtben az egyetemen tanult, hosszabb ideig tartózkodott Párisban, bejárt sok közbeeső várost, sok mindenfélét látott, a miről bizony keveset tudunk meg a sokszor szűkszavú naplóból. Imre Sándor is érezhette a napló vázlatos, külsőséges voltát, ezért a bevezetésben elérkezvén a gróf külföldre indulása időpontjáig, ettől kezdve tisztán nevelésügyi adattárnak tekinti a naplót, melyből a gróf felsőiskolai tanulmányai menetét szerkeszti meg, elmeéllel, pedagógiai készültséggel és nem csekély perspektivikus csalódással. Csalódásának legközelebbi oka, hogy a naplóban talált adatok mögött sokkal többet, helyesebben: olyant lát, a mire a naplóíró aligha gondolt írásközben; ezt a többetlátást, az adatok túlbecsülését, a gróf tanulmányainak túlságos komolyan vételét az egykorú naplóirodalom bővebb beszédű termékeinek összehasonlításra való fel nem használása, valamint Mária Terézia kora kulturális sajátságainak tekintetbe nem vétele idézi elő. Imre Sándor nagy szorgalommal és szakértelemmel állítja

össze, milyen bölcs tudományokat és mily kitűnő tanároktól tanult a kis gróf; lelki gyönyörűséggel látja a mennyiségtan és a természettudományok iránt való szomjúságát, de ha összehasonlította volna Teleki Sámuel szűkszavú adatait azzal, mit tanult Teleki Pál és Halmágyi István pár évvel előbb Göttingában, szintén tudós tanároktól,¹ talán nem látta volna olyan nagynek a húszéves ifjú *tudományos* előhaladását. A Halmágyi és Teleki Sámuel naplójában levő közös vonásokat kissé általánosítva, több jellemző tulajdonságot kapunk, melyeket alighanem meg lehetne találni a már akkor is „művelt Nyugatra“ induló magyar fiúk legtöbbszörében. Nekem legalább barbár kis fiuknak látszanak ők, a mint a vármegyéknek jogi és gazdasági kötelekektől együtt tartott területéről a változatos, bonyolult, a mozgásnak és életnek végtelen sok színébe öltözött Nyugatnak gazdag tájaira, a bajor városokba, a Rajna mellé, még tovább s még élénkebben élő országokba, a Németalföldre, Párisba eljutottak. Teleki Sámuel is szívesen maradna Hollandiában, sajnálkozik rajtunk, „szegény magyarokon“; pedig útja nagy részén — s ezt tartjuk fontosnak — az igazi műveltség teljes felfogására és megértésére saját elhanyagolt nevelése és a hazai hátramaradott viszonyok folytán aligha volt képes. Még a Telekinél jóval idősebb Halmágyi is, (ki már előbb tizennégy éven át hivatalnokoskodott) többnyire olyan dolgokat vett észre a külföldön, a milyenek kis gyermekek figyelmét szokták megragadni. Mindent megcsodál, a mi otthon nincs s legelőször is olyan tárgyakat és lényeket, melyek megfigyeléséhez kevés műveltség is elég. Így érdeklődik Teleki Sámuel is a játékos toronyórák, az ünnepélyes felvonulások, a ruházat, fejrőköntösök, veres pántlikák, népünneppek, az életnek utcán lejátszó jelenetei iránt. Csak külsőségek állítják meg, mert a belső megismeréséhez nincs még elég műveltsége. Hisz éppen azért jött ki hazájából, hogy megszerezze azt a műveltséget.

Ebből a szempontból nem csatlakozhatunk Imre Sándorhoz, a ki Teleki Sámuelben a kitűnő professzoroktól szorgalmasan tanuló diákot látja és jellemzi. Az egész naplóból inkább egy fiatal exotikus főúr képét nyerjük, ki a hazájánál sokkal műveltebb országokban utazván, gazdagsága, előkelő születése hírével, de meg kellemes alakjával és nyílt eszével meghódítja a baseli nyárspolgárokat és tudós tanárokat, mert mindenki szívesen látja és megbecsüli benne a grófot és idegent. Bizonyosnak látszik, hogy a mennyiségtan emlegetett híres tanárai is a *gróf* törekvéseit méltányolták és a grófot más mértékkel mérték, mint egyszerű, polgári és odavaló diákjaikat. Természetes, hogy sokat dicsérték tudományszomját, előhaladását s a lehető legjobb ajánlólevéllel ajánlták

¹ Halmágyi naplója kiadva a M. Tud. Akadémia, Mon. Hung. Hist. Írók, 38. kötetében; 459. l.

párisi és bécsi kollegáikhoz, de hogy az ily dícséretekre mennyire nem építhetők pedagógiai következtetések, eléggé mutatja Halmágyi, elmesélvén, milyen gyermekes gondolattal érdemelte ki úrfija, Teleki Pál mindenképp dícséretét „in rem geometriam.”² Az sem igen csodálatos Mária Terézia korában, hogy Teleki Sámuel annyira vonzódott a szám-tanhoz és természettudományokhoz; hiszen minden más tudomány akkor száraz ismerethalmaz volt, egyedül ezek tanítása volt a „nagy-közönséget”, a tudományosan nem művelteket is érdeklő kísérletekkel és magyarázatokkal összekötve, melyek a laikust jobban vonzották, mint a többi unalmas tárgy. A természettudományok közkedveltségűek voltak, az *electricum experimentumok* az előkelő körök tudományos szórakozása és Mária Terézia udvara sem mulasztotta el sokat tánczó kirándulásain egy-egy „museum mathematicum” megtekintését.³ Teleki Sámuel egész érdeklődése is e korszakjátág, divat keretébe állítható s ennek nem mond ellent azon körülmény sem, hogy tanárai ugyancsak nem fukarkodtak a fiatal gróf előhaladása magasztalásával, sőt nem egy közülök később is levelezésben állott vele: a tanárok jó modorú emberek voltak és örültek is, hogy oly befolyásos, gazdag és minden-estre szerény és törekvő tanítványra akadtak.⁴

A tudományokban Teleki Sámuel képzett és művelt *amateur* lett és maradt s mint ilyen, szerzett halhatatlan érdemeket, leginkább könyvtára alapításával. Ezért örvendetes, hogy Imre Sándor a napló idevágó részeit is feldolgozta bevezetésében. A grófnak már akkor is meglévő könyvszerzési szenvedélye és könyvtárakban buvárodása is mutatja, hogy a természettudományokhoz vonzódása külsőleges és a kor divatjától függő volt. Igazán egyéni hajlama mégis csak a humaniorák felé vonzotta s e téren szüli külföldi útja a maradandó eredményeket, a melyek persze egyetemi tanulmányaival ismét csekély összefüggésben vannak. Strassburgban már meg tudja ismerni, mely könyvek ritkák a magyar történetet illetőleg, Bernben jegyzékbe veszi a Bongarsius-collectio magyar vonatkozású darabjait, melyeket azóta se aknázott ki a hazai tudomány rendszeres módon; Bécsben többször dolgozik az udvari könyvtárban és már gyűjti az anyagot Janus Pannonius kiadásához. A külföldi út nélkül el sem képzelhetjük Teleki Sámuel későbbi kulturális működését s a napló legnagyobb fontossága is abban van, hogy az egyén *későbbi* fejlődése *legelső* fokát ismerteti meg.

² Halmágyi naplója 502. l.

³ E viszonyokra sok érdekes adat van a Khevenhüller és Schlittertől kiadott *Tagebuch des Fürsten Joh. Jos. Khevenhüller-Metsch* cz. munkában.

⁴ Halmágyi részletesen közli naplójában, mit tanult egy-egy órán Göttingában; csupa külsőség, kuriozitás, az előadások mélyére, a tudományhoz nem jutott el, pedig sokkal idősebb volt Teleki Sámuelnél.

Imre Sándor, nagyon helyesen, még egy szempontot emel ki: a világotlítás és a sok, előkelő emberrel érintkezés milyen hatással volt az oly magas állások viselésére hivatott grófra. Nagyon szerettük volna, ha a második bécsi tartózkodás alatt kötött ismeretségeit a bevezetésben részletesebben méltányolta volna. Van Swieten, Bartenstein, Khevenhüller nevével találkozunk ott, kik mindnyájan szívesen fogadták a grófot, éppúgy, mint a tudósok: Kollár, Hell Miksa és Brukenthal Sámuellel való ismeretsége és későbbi közelebbi viszonya is — miről Brukenthalnak az erdélyi szászoktól kiadott levelezése is felvilágosítást nyújt — már ekkor Bécsben megalapozódott. Kollárnak liberális politikai elfogása és történeti tanulmányai sem lehettek minden hatás nélkül a későbbi kancellárra.

A marosvásárhelyi Kossuth-nyomda elég csinosan állította ki a kötetet, habár nyomása foltos meg tulságosan erős, annál boszantóbbak, bár néha mulatságosak is, a sajtóhibák, melyek főként a francia és latin nyelvű részekben fordulnak elő, nagy mennyiségben, a napló szövegében éppúgy, mint a Bevezetésben. Így a Bevezetés LXVII. lapján egyetlenegy jegyzetben: *meute, proset, quotias, sculum, reclere, dijnaberis, farvare* stb., vagy a 16. lapon a baseli egyetem jubileumi érmének felírata: *Academiae Saeculo Quarto feliciter irrita (inito helyett)*. Vidéki nyomdától sem volna szabad manapság ilyen szöveget elfogadnunk. De nem hallgathatjuk el, hogy maga a naplókiadás és az egész kötet a külföldön szokásos *kiadási elvekkel* meglehetősen ellentétben van. A kiadott szöveg elé, ha még adnak is manapság hosszabb bevezetést, az rendesen *összefoglaló felvilágosítás*, nem pedig a szöveg részleteibe menő, az illusztrálandó munka egyetlen oldalát megragadó vizsgálódás. Imre Sándornak okos és világos bevezetése is jobban illenék egy pedagógiai szaklap hasábjaira s a napló előtt az olvasó számára hasznosabb volna Teleki Sámuel pályájának rövid összefoglalása s a napló legáltalánosabb vonatkozásainak kiemelése. Viszont a naplóban előforduló neveket és eseményeket jegyzetekben kell ismertetni, mert ez ma már *kötelessége* a kiadónak. Ámde e kötelességtől eltekintve, nem lehet kívánni az olvasótól, hogy a sok professzort, német, hollandus, francia főúrat, a Starhemberg, Reischach, Colloredo, Questenberg stb. családokat közelebről ismerje. E tekintetben a már említett Khevenhüller-Metsch-napló eddig megjelent és hazai szaklapban is ismertetett kötetei mintaképpül szolgálhattak volna, miként egy-két mintaszerű újabb hazai kiadványunk is. Hiszen a 115 lapnyi naplóban összevissza *öt* felvilágosító jegyzetet találunk s minden egyébnek — a kiadó helyett — az olvasónak kell utánanéznie. A név- és tárgymutató sem kifogástalan, mert másként nem találnánk benne Kollár *budai* könyvtárnokot, Höll jezsuitát, Mikátsi bécsi érseket, *Mediolanumot*,

Tigurum antistest, Van Sweitent, meg ilyeneket: *Alexander Magnus* (Nagy Sándor), *Alsatia* (Elzász), *Caesar Julius* (Julius Caesar), *Carolus Audax* (Merész Károly), *Colona* (Colonna), *Instinianus* (Justinianus), *Moguntzia* (Mainz), *Nantesy* (Nantesi), *Partenstein* (Bartenstein helyett). Meg aztán a sok idegen személynév keresztneveit is *mind* ki kellett volna írni s nemcsak egyesekét minden válogatás nélkül.

A napló kiadása (melyet Teleki kanczellár arczképe és aláírása díszít) ily alakban is örvendetes jelenség s nagy köszönettel tartozik a történettudomány ifj. *Biás* Istvánnak a kiadásáért; de reméljük, hogy az Imre Sándortól a LXX. lapon említett többi értékes Teleki-napló — az itt felhozott szépséghibáktól mentes kiadásban — fogja a mostanit minél előbb követni.

(Bécs)

Dr. Szekfű Gyula

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából. Szerkeszti *Pósta* Béla. (Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie à Kolozsvár (Hongrie) Avec un Abrégé français. Rédigés par Béla *Pósta*.) I. 1900. 4-r. 117 l. — A Római Limes Németországban. Tanulmányúti beszámoló. Irta dr. *Buday* Árpád (30 szöveggéppel és térképmelléklettel.) II. 1911. 4-r. 173 l. — Dr. *Kovács* István: Az apahidai őskori telep és La Tène temető. Dr. *Buday* Árpád: Porolissumból. Dr. *Roska* Márton: Római-kori villa Dezmér határában. A tárgyi néprajz köréből. *Magoss* Irén: Kisselyki éremlelet. Étienne *Kovács*: La système monétaire de l'Etrurie.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tára csendben és minden előszó vagy hivalgó program mellőzésével rövid időközben két füzetet bocsát közre s megindítja velök folyóiratát, melyben a tártól képviselt régészeti, művészettörténeti és néprajzi tudományok körébe tartozó cikkeket ad. Évenként húsz ívre tervezett vállalatát gazdagon illusztrálja és francia nyelvű abrégéjével látja el. Körülbelül ezt a tervet lehet megállapítani a címlap belsején olvasható rövid közleményből s annak mindenben megfelelő két füzetéből, mely az intézet saját kiadásában jelenik meg s 12 kor. (múzeum-egyesületi tagoknak 10 kor.) előfizetési árért rendelhető meg.

A vállalkozásnak e külső körülményein s a füzetek átlapozásán túl az *Erdélyi Múzeum* ez alkalommal nem a vállalatnak szakszerű dolgozataival kíván foglalkozni, hanem azzal a gondolattal, melyből e vállalkozás eredt, azzal a czéllal, melyet el akar érni és azzal a kérdéssel, a melyet megbolygat. Annyi első pillanatra is bizonyos, hogy az érem- és régiség-tár úgy érzi, mintha kinőtt volna már az *Erdélyi Múzeumból*, mely közle-

ményeinek mindig nyitva volt és mindig szívesen közölte azokat. Bizonyos az is, hogy ily mértékben, mint a hogyan a tár dolgozik, az *E. M.* nem tudta volna a tár igényeit kielégíteni. Természetes tehát, ha szakmájának tudományos és irodalmi művelése céljából önálló folyóíratra gondolt és igazán örvendezni kell, hogy azt meg tudta valósítani.

Az *E. M.* eddig s mai szervezetében ezután is, két tórat és egy szakosztályt szolgál. Szakosztálya a tudománynak oly gazdag területét művelheti és műveli, hogy egy kissé szerencsésebb viszonyok között, melyek az elmélyedő tudományos munkát lehetővé teszik és az egyesülethez fűzik, a mostani folyóirat aligha lesz elegendő és alkalmas. Mert tárgyi gazdagságánál fogva nem fogja közleményeit megbirhatni és mert az egyes tudományos szakok versenyéből egyik a másik után vágyik, vagy önálló közlőnyre, vagy legalább arra, hogy a közös folyóiratban nagyobb területet foglalhasson. Előre látható, hogy ha ezek a várt és remélhető kedvező körülmények elkövetkeznek, az *E. M.* sem mai terjedelmében, sem mostani formájában nem fog megmaradni s nem is marad meg. A történelmi, nyelvi, bölcsészeti tudományok külön-külön folyóiratokra fognak törekedni s az *E. M.* egyetemes irányú szemlévé fog átalakulni. A fejlődésnek ezt az irányát látni lehet abból, hogy a régészet már is kinőtt a közös folyóiratból. Csak egy további lépés kell s a könyvtár is ki fog nőni belőle. Az így megkezdett és természetes kiválás esetleg a közel jövőben fölvetheti azt a kérdést, hogy az *E. M.*-ra mi vár: a szakosztály közlőnye marad-e vagy az egész egyesület folyóirata?

Ma a tudományok minden ágának önálló szervre van szüksége s az erdélyi tudományos törekvések is csak addig maradhatnak meg szűkre szabott folyóiratukban, míg vagy szét nem vetik, vagy a nehézkedés törvényénél fogva a saját és nekik megfelelő tudományos közlőnyökben kívánnak érvényesülni. A hazai tudományra az utóbbi volna üdvös, mert az erdélyi tudomány folytonosságának föntartása mellett, az erdélyi egyetem és intézetek egyensúlyozó munkáját jelentené s ezzel az egész magyar tudományos életet gazdagítaná. Még pedig nem csak azzal, hogy új szakfolyóiratokat létesít, hanem főként azzal, hogy egyfelől a munkát megosztja, másfelől versenyt kínál és szabad mozgást ígér. Mivel azonban a közel jövőben az egyesület körében várható tudományos munkásság aligha fog ilyen irányban nőni és terjeszkedni; egyelőre legfőljebb a könyvtári tudományok kiválása várható. De, ha hamarosan bekövetkeznék és a szakosztályok működése oly nagy lendületet venne, hogy a régi folyóiratban nem tudna megférni, az *E. M.* a választó pontra ér és vagy szemlévé alakul át, vagy egymásután vesztí el az erőteljesebben fejlődő tudományágakat és végül valamelyiknek különleges közlőnye marad.

A régi orvos-természettudományi szakosztály is elvált előbb s két szakosztálylává alakult és mindenik önállóan adta ki folyóiratát. A termé-

szettudományi szakosztály folyóirata megint a három természettudományi tár közlönyévé lett s egymástól függetlenül, tárgya szerint is elkülönülve, külön szerkesztőség gondjára bízott. Az *Erdélyi Múzeum* előbb elvesztette a jog- és társadalomtudományt, mikor ennek művelésére önálló szakosztály alakult s az önálló folyóiratot indított, aztán elvesztette az archeológiát, mikor az saját kiadásában jelentette meg a *Dolgozatokat*. Ma már csak a könyvtárnak nincs önálló folyóirata, de csak azért, mert arra még anyagilag képesítve nincs. A fejlődés útja azonban azt is rá fogja vinni s akkor csakugyan gondolkodni kell arról, mi lesz az *Erdélyi Múzeummal*?

A *Dolgozatok*, a mellett, hogy az *E. M.* életében ilyen fogós kérdést vet föl színtre, még irányt is jelöl, melyet részint a könyvtárnak, részint a szakosztálynak ajánl figyelmébe. A mellett, hogy saját tára részére a független és szabad munkát biztosítja, még a jövő fejlődés újára is eszméltet. A mellett, hogy saját tárát és tudományát eredményesen szolgálja, azt a gondolatot is tisztázza, mely a közel múltban sok meg nem értésből eredő félreértésre volt jó vagy rossz, hogy a Múzeum és az Egyesület tudományos törekvései és munkássága hogyan függenek össze?

Világos először az, hogy belső tudományos munka nélkül a múzeumnak egy tára sem lehet el, tehát szükséges, hogy e munka eredményei napfényre jussanak. A három természettudományi tár s az archeologia ezen az úton vannak és jó, hogy rajta vannak. Két szakosztály, az orvos- és a társadalomtudományi saját folyóiratukban, illetőleg közlönyükben a maguk tudományos munkáját végzik és jó, hogy végzik. A régiségtár saját közlönyével már most kivált, jó hogy kivált, a könyvtárnak is ki fog kelleni válni s így az *E. M.* megmarad a szakosztály közlönyéül. Ily alakulás esetén az Egyesület kétféle tudományos munkát végez. Egyiket táraiban és tárainak külön közlönyeiben, a másikat szakosztályaiban s azok folyóirataiban. Alapszabálya szerint mind a kettőt végeznie kell, de rendelkezésre álló jövedelme szerint egyelőre ily megosztású folyóiratokban még nem végezheti. Új föladat elé lesz tehát állítva: hogy szerve és középpontja legyen az Egyetemmel kapcsolatos tudományos munkának, hogy közönséget neveljen, írókat toborozzon és szakfolyóiratokat tartson fent, vagyis, hogy az ország keleti felén tudományos munkát folytatva, tudományos közéletet teremtsen.

Hogy erre szükség van, azt már ezelőtt ötven évvel látták, hogy ennek itt talaja is van, az Egyesület újabb és szerencsés fejlődése is igazolja és bizonyítja. A *Dolgozatok* megjelenése mögött ime nem egy tudományos intézet lelki szükséglete és munkájának eredménye áll, hanem valami más is: a közel jövő föladatára való figyelmeltetés, meg a régi kivánság betöltésére szólító köteleesség.

— rd. —

(Kolozsvár)

Ernst und August Horneffer: Das klassische Ideal. Reden und Aufsätze. Leipzig. Klinkhardt, 1909. 8-rétű, 357 lap. Ara 5 márka.

Az örökifjú ember örök küzdelméinek egyetlen célja eszményképek keresése. Hányszor dobtuk el „avult eszményeinket“ és választottunk helyettük újakat, abban a reményben, hogy most megtaláltuk az igazit. Tudósok, törvényhozók, nevelők hányszor hangoztatták, hogy kezükben van a varázsvessző, melylyel az igazi útra terelhetik boldogság után sovárgó embertársaikat. A színes hipotézisek azonban ritkán tesznek maradandó hatást s legfennebb a tudomány foglalkozik még velük, hátha mégis nyújthatnának valami okulást.

Korunk ismét Herkulesként válaszúton áll. Napról-napra tapasztaljuk a régi eszményképek elhalványulását; érezzük annak a szükségét, hogy új rügy fakadjon a korhadtt törzsön. De ki fogja megmondani, hová fejlődik az emberiség, mi az az eszménykép, mely a közeli jövő boldogulását biztosítja?

A világ tele van konvencionális hazugságokkal, áthidalhatatlan szakadékokkal. Egoizmus és altruizmus, individualizmus és szocializmus, agrarizmus, merkantilizmus, militarizmus, ideális, reális, materiális, továbbá arisztokratikus, demokratikus áramlatok s más divatos irányzatok harcolnak egymás ellen életre-halálra. Korunk csakugyan megérett az általános erkölcsi és társadalmi reformra, a nagy átalakulásra.

Ez az átalakulás, illetőleg megújulás szerzők véleménye szerint első sorban a *nevelés* által történhetik. S minthogy a legnemesebb eszményképek a klasszikus ókorban nyertek legtisztább kifejezést, azt kell a nevelésben mintául venni nemcsak művészi, hanem erkölcsi és vallási tekintetben is. Am ha ezt az alapfelfogást mereven akarnók alkalmazni, csakugyan fűgefalevéllé kellene takaroznunk. Kétezer esztendő alatt az emberiség élete oly sokféle, oly bonyolult és jelenségeiben annyira változatos lett, hogy annak minden alakjában az ókor többé nem szolgálhat mintaképpül. Az az élet teljesen egyszerű, átlátszó és természetes volt; oda visszatérni ma már lehetetlen. A klasszikus ókor az a talaj, melyen modern műveltségünk felépül. De ennek a műveltségnek nem szabad ósdiinak lennie, hanem az új kor levegőjében kell megizmosodnia. A fa a földből húzza táplálékát s oda nyúlik gyökere, de ágait, leveleit nem lefelé, nem a földbe, hanem a napon, a szabadban való élésre neveli.¹

Csak az a kérdés, milyen legyen ez a modern környezet, hogyan határozzuk meg és jelöljük ki az újkori fejlődés szükségéinek leginkább megfelelő irányzatot. De a ki erre a kérdésre meg nem felel, az egy lépést sem tett előre. Szerzőknek éppen az a nagy tévedésük, hogy kész és megdönthetetlen feleletnek veszik Nietzsche bölcsészeti elveit, úgy hogy egész elméletüket erre a bölcsészetre alapítják. Ez ma már Németországban általános divat s valóságos kultuszt csinálnak belőle. Pedig majd megjön a czáfolat s elsöpri Nietzschét, követőivel együtt. Mert lehet-e az emberiség világfelfogásának alapja az a filozófia, melyet perverz filozófiának neveznek.² Nem gyászos tévedés-e egész működése annak, a ki életében Zarathustrával küzdött Krisztus ellen s élete végén mégis Krisztusnak képzelte magát?!

lyg az az okos szemlélődés, józan megfigyelés, helyes ítélet, melyet

¹ Zielinszki, Die Antike und wir.

² Bourdeau: A jelenkori gondolkodás mesterei.

a könyvben találunk, nemcsak czélt téveszt, hanem néha egyenesen furcsán hangzik. Az alappal együtt a mérték is hibás és a hatásos mondások, paradoxonok, üres frázisok, új mezbe öltöztetett régi igazságok sehogy sem illenek a szerzők józanságához.

A munka két fő részre oszlik. Az első részben jórészt esztétikai fejtegetések vannak, a második rész a legmélyebb erkölcs-filozófiai kérdésekkel foglalkozik.

Az egyes fejezetek általában érdekesek, de mindenikben meglep a különös, mondhatni visszás felfogás. Így a példányképeknek a nevelésben való szerepéről és fontosságáról szólva helyesen hangsúlyozzák, hogy csak annak a kornak lehet nevelő hatása reánk, a mely tökéletesebb, mint a mi korunk és ez a klasszikus ókor, melyet csak a filológusok tettek annyira tönkre, hogy ma már minden hitelét elveszítette. De azután ez a furcsa állítás következik: „*Das Vorbildliche liegt nicht in den Stoffen, sondern in der Form.*“ És a formát annyira megbecsüli, hogy állandónak nevezi, míg ezzel ellentétben a tartalom változik: *Die Form ist . . . bleibend, während der Gehalt wächselnd ist* (21. l.) Ha ez igaz volna, akkor műveltségben, művészetben haladást el sem képzelhetnénk. A tévedés pedig ott van, hogy nem az alak és a tárgy, hanem az alak és a szellem (Geist) állítandó egymással szembe. Mert csakis így talál az a mondás, hogy ha tartalom és forma kellő arányban állanak egymáshoz, akkor az a mű klasszikus, vagyis remekmű. Csakis így lehet egy torzot is remekműnek mondani.

Sokkal világosabb és egészen rendszeres a német zenéről szóló fejezet, melyben végigkísérve a német zene történelmi fejlődését, arra a következtetésre jutnak, hogy Bach, Mozart, Beethoven után nincs többé klasszikus német zene. Wagnerrel egyáltalában kevésbé vannak megelégedve. És itt sem hiányzik a bizarr gondolat; Bachot összehasonlítja Goethevel s megállapítja szerzőnk, hogy Goethe sokkal alantabb áll művészi tekintetben, mint Bach, mert (37. l. szerint), „*hiányzott nála a forma közvetlen biztossága, míg ellenben Bach művészi személyisége fáradság és kényszer nélkül érvényesülhetett az alaki művészet (Meisterschaft) szilárd talaján.*“

A német prózáról igen sok helyes megfigyelése van, a melyek — bár nem mind újak — Németországban nemcsak aktuálisak, hanem a szép-próza fejlődésére kétségtelenül hasznosak lehetnek. A tájszólások túlságos nagy szerepe és elterjedtsége, az iskolai nevelés hiányos volta, a nyelv alkatának hosszadalmassága, nehézkessége, az idézetek halmozásának ferde szokása: mindez nagy akadály a prózai szép stílus fejlődésének. A szép stílusra vonatkozóan Julius Caesar műveiből mutat be egy pár fejezetet mintául s azzal végzi, hogy az írás, a stílus művészetét tanulni kell és pedig nem *Schulmeisterektől*, hanem a stílus művészeitől kell tanulni.

Helyes és józan fejtegetéseket találunk azután az előadás művészetéről ú. m. a költői és zenei művek előadása, színművészet, felolvasások, zenés és énekes előadások, hangversenyek. Az előadónak — ez a végső következtetés — ismernie kell tárgyát, környezetét, a mű szerzőjét, irányát, szellemét, a hallgatóságot, szóval egészen bele kell élnie magát a műbe, hogy valódi előadó művész lehessen.

Rómából írott levelek alakjában szól a következő fejezet Ciceróról (*Cicero und die Gegenwart*), a kit védelmébe veszen Mommsen vádjai ellenében. Nagyra becsüli, mint szónokot, mint a stílus művészt s meg nem állja, hogy elő ne hozakodjék azzal a fura ötlettel: „*Ist z. B. Mommsen*

senn auch ein Stilist?“ Itt is hangoztatja, hogy nem nagy véleménye van a filológusokról. Külön választandónak tartja Ciceróban a szónokot a politikustól s külön tárgyalja és méltatja leveleit. Majd az antik líráról szólva (*Zur antiken Lyrik*) Sapphót, Pindarust és Horatiust méltatja esztétikai szempontból.

Az egész mű alapeszméjéhez legközelebb áll az akarat betegségéről (*Krankheiten des Willens. Versuch über das moderne Problem*) című fejezet, melyben megkísérti a modernség meghatározását. Megállapítja, hogy az akarat gyengesége, vagyis az akaratérő hiánya és az ösztönzés bizonytalansága (*Willensschwäche und Instinktsicherheit*) korunkban az akarat két legnagyobb betegsége s ez az oka sok mindenféle bajainknak művészetben, erkölcsi életben, mindenütt. Ennek a két betegségnek orvosszere a katonai erényeknek, t. i. a határozottságnak és alárendelésnek (*Straffheit* és *Unterordnung*) elsajátítása. Goethét és Bismarckot állítja ebben a tekintetben a németiség elé követendő mintaképek gyanánt, Bismarckot különösen, aki mint cselekvő egyén, mindig biztos és egész.

A munka II. főrésze erkölcs-filozófiai fejtegetéseket tartalmaz és sokkal közvetlenebbül szolgálja az alapgondolatot, a jövőendő kibontakozás megoldásának kérdését, mint az I. rész egyes tezejetei. Egyúttal sokkal tovább megy a filozófiai okoskodás és különösen Nietzsche követése terén és olyan következtetésekre jut, a melyek ma még a jövőendő fejlődés határozott útjainak nem mondhatók. A világ felfogásáról, melyet az élet stíljének nevez (*Der Stil des Lebens*) és a jövőendő vallásról (*Die künftige Religion*) szól ez a rész: mindkét kérdés tárgyalása nagy tudást és mélyreható kutató elmét kíván.

Abból a kérdésből indul ki: mi a különbség a múlt és jelen között? Miért volt a múlt nemesebb, erősebb, tökéletesebb, mint a jelen? Azért, mert a régiek kulturája erős és biztos vallásos alapon nyugodott (207. l.). Ez az, amire azt mondja, hogy a régieknek volt stíljük. Világos, hogy az így értett stílus nem egyéb, mint amit más szóval világnézetnek, világfelfogásnak nevezünk. Vallás nélkül nem képzelhető el az élet stílje, nem képzelhető erkölcs. De tovább menve azt is állítja szerző, hogy nem az istenhíten alapuló vallás az egyedüli vallás. Képzelhetünk — úgymond — olyan vallást is, amelynek nincsenek istenei, sőt: „es ist auch völlig ungöttliche, widergöttliche Religion denkbar.“ (211. l.) Ez már igen nehéz szójáték, ehhez már a Nietzsche filozófiája szükséges. Szerzőket nem elégíti ki sem a görög vallás, a mely nem a büntudaton, (das Sündenbewusstsein) alapul, hanem az emberi büszkeségnek (Stolz) megtestesülése, sem a kereszténység, a mely lenyüggözi a lelket. Hogy nagy, tartós és magában véve tökéletes szellemi műveltségre tehesünk szert, szükség van a vallási reformációra.³

Ezen az alapon tovább menve az következnek, hogy le kell rombolni a templomokat, ne legyenek többé papok, hanem csak szabad tanítók, nevelők.⁴

³ Es ist die weltgeschichtliche Tat Nietzsches, Europa die sittliche Freiheit erkämpft zu haben (233. l.)

⁴ Krieg den Gemeinden, jeder Gemeinde! In Zukunft sei jeder frei, gehorche im Geistigen, im Innersten, im Heiligsten nur sich selber, sei ein freier König seiner Seele, dem niemand Gesetze auferlegen darf (276. l.)

Erre kell tehát nevelni az ifjúságot. De csudálatos, hogy a nevelés egyik fő eszközéül a klasszikus írók műveinek minél mélyebb s nagyobb terjedelemben való olvasását ajánlja. Hiszen tudvalevő, hogy a görögök pl. nemcsak vallásosak voltak, nemcsak hittek istenekben, hanem a vallás külső formáihoz is nagyon ragaszkodtak. A görög ember életét, cselekvését sokkal jobban korlátozta a vallás, mint a keresztyén ember életét a morál, a társadalmi erkölcs, vagy az egyház parancsa.

De természetes, hogyha eldobjuk az egyházat, el kell vetnünk az istenekben való hitet is. Az az Isten, a kit a keresztyén vallás tanít, szerzők szerint ma már teljesen elavult, lehetetlen valami. Az a teremtő, rendező és gondviselő lélek nem létezik, nem létezhetik. Ime így vezet ez a bölcsészeti okoskodás az istentagadás, az atheizmus veszedelmes ingoványába!

Ezen az úton haladva Schopenhauer mondására kell visszatérnünk. a ki azt tanította, hogy a világot nem Isten teremtette, nem is magától lett, hanem az akarat működött és működik abban is, mint az emberben. *Die Welt ist Wille*. Csak az a baj, hogy akarat és mozgás, akarat és cselekvés két különböző dolog, két különböző fokozat! Mindazáltal Nietzsche is elfogadta ezt az alapot az akaratról, azzal a módosítással, hogy a világ, a lét nagy titka, a teremtés magyarázata: *Wille zur Macht*. Szerzőket nem elégíti ki, hogy az akaratnak csupán a hatalom legyen a célja s az eredeti elvet így módosítják: *Wille zur Form*. Az akarat, mint önállóan működő erő szerepel, a mely „törekszik“ valamire az emberben és ugyanúgy a világban is. Az élettelen természet: *eine Willensentwicklung*, a mely bizonyos alakokat öltött. Azután következett az élő természet, a rend, az elrendezkedés, a szisztéma. És végre az akarat legutolsó tulajdonsága a szépségben, az alakban való megnyilatkozás: *darum ist alle Welt Wille zur Form, wille zur Schönheit*. (338. l.)

Azonban a lét nagy kérdése ezzel még nem oldható meg, mert a szabálytalanságot, a rendtelenséget a természetből kizárni nem lehet. Hozzáteszi tehát, hogy a „Wille zur Form“ nem lehet a lét egyedüli alapja, egyetlen eleme. Szembeszáll vele a Wille zur Uniform.⁵ Ez az akadályúl szolgáló, romboló, megsemmisítő erő, melylyel szemben az akaratnak küzdenie kell: maga az idő, *Die Zeit*.⁶ Az alak, a test által küzd az akarat a semmi, az idő ellen. Csak az él, a minnek alakja van; az alakra való törekvés az életre való törekvés; az alak nélkül való lét a halál. Az egész természet élete örökös küzdelem s az ember kötelessége ebben a küzdelemben részt venni. Erre kell törekednünk, mert csak ezáltal érhetjük el az emberi élet boldogságát, a mi nem egyéb, mint a szépség.⁷ Csak akarni kell és nem szabad elcsüggedni. Tenni kell bátran. Minden tett haladéktalanul megtalálja a maga szerencséjét. Ez a *lét önteltségéről* szóló tanítás. Minden létező önmagának elégséges.

Ime, ez a végső következtetés. Az emberi művelődés végén tehát,

⁵ Dem Willen zur Form steht eine negative Kraft gegenüber, ein Wille zur Uniform, zum Nichts. *Das Nichts kann nicht schlechthin Nichts sein*. Das Nichts muss eine aktiv wirksame, hemmende Kraft haben (340. l.)

⁶ Die Zeit ist in unserer Erscheinungswelt der verkörperte Wille zum Nichts (341. l.)

⁷ Es ist nur ein einziges Glück, das Glück der Schönheit (345. l.)

mint örök ideál, az önzés, az én, az önteltség. Ez fogja a világot a műveltségben előbbre vinni, mostani állapotából szebb, magasabb, nemesebb sorsba juttatni!

Nem, nem. Egyes embernek hibás vagy helytelen okoskodása ne tévessze meg az olvasót. Az a könyv, a mely ilyen gondolatokat, ilyen eszméket hirdet, önmagának elég lehet, de *azt a célját*, hogy a népeket boldogítsa, el nem érte, el nem éri soha.

(Kolozsvár)

Dr. Incze Béni

Pályázat a Kovács Sámuel-pályadíjra. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület pályázatot hirdet *magyar történelmi tárgyú balladára* vagy *kisebb költői elbeszélésre*. Jutalma néhai Kovács Sámuel dési református lelkész 2000 korona alapítványának egy évi kamata.

Idegen kézzel vagy géppel írt, egybefűzött vagy kötött pályaművek jelíges levéllel ellátva 1911 május 30-áig az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkárához Kolozsvárra (Egyetemi Könyvtár) küldendők.

Az egyesület bölcsészeti- nyelv és történettudományi szakosztálya három tagjának bírálata alapján a pályadíj a legjobb s magában is irodalmi értékű pályaműnek az alapító rendelkezése szerint Sámuel napján adatik ki.

Kolozsvár, 1911 márczius 15-én.

*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Elnöksége.*

BEKÜLDÖTT ÚJ KÖNYVEK.

Bélteky Kálmán: A magyar szórványság. Nagyvárad, 1910. Szent László-nyomda. 8-r. 292 lap.

Bochkor Mihály Dr. Hammurabbi törvényei. Kolozsvár, 1911. Ajtai. 8-r. 88 lap.

Gyárfás Tihamér: Régi brassai ötvösművek. Budapest, 1909. 8-r. 74 lap. (Különlenyomat az Archaeologiai Értesítő 1908 és 1909-iki évfolyamaiból.)

Gyárfás Tihamér: Faludi Ferencz élete. Budapest, 1911. Athenaeum. 8-r. 59 lap.

Hanuy Ferencz: Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprimása összegyűjtött levelei. Kiadja a budapesti kir. magyar tudomány-egyetem tanácsa. Sajtó alá rendezte ugyanazon egyetem hittudományi karának megbízásából —. I. kötet. (1601—1628.) Budapest. Nyomtatott a m. kir. tud.-egyetemi nyomdában. 1910. Nagy 4-r. XLIV és 804 lap, meg 11 lapnyi hasonmás.

Kemény Gábor Dr. Gajdács Pál költészete. Gyoma, 1910. Ny. Kner I. 8-r. 38 lap.

Kiss Ernő Dr. Shakespeare és Vörösmarty. Budapest, 1911. 8-r. 37 lap.

Kisztei Péter: Üstökös Csillag. Kassa, 1683. Harsányi István: Kisztei Péter élete és munkái. Sárospatak, 1910. Ny. Dani és Fischer. 8-r. 22 lap.

Kudora Károly: Jogi könyvtár. A jog- és államtudományi irodalom műszavak szerint rendezett könyvészete 1867—1910. Összeállította —. Budapest, 1910. Grill Károly. 8-r. 246 lap.

Sándor Imre: Czímerlevelek. Gyűjtötte —. I. füzet (1551—1629.) 149 címerrajzzal. Kolozsvár, 1910. Kiadja a Genealogiai Füzetek szerkesztősége. 8-r. VI és 124 lap.

Schwerer István: A német ballada fejlődése. Budapest, év n. Ny. Buschmann F. utóda könyvnyomdája. 8-r. 55 lap.

Veress Endre Dr. Buda és Pest 1602—1603-iki ostroma. Külföldi levéltári kutatásai alapján. Budapest. Eggenberger-féle könyvkereskedés. 1910. 8-r. 59 lap. Képekkel és hasonmásokkal. (Különlenyomat a Hadtörténelmi Közleményekből.)

Veress Endre Dr. Hunyadmegye bányászatának és bányaiiparának múltja. Levéltári kutatásai alapján. Déva. Hirsch Adolf könyvnyomdája. 1910. 8-r. 39 lap. (Különlenyomat a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat Évkönyvéből.)

Veress Endre Dr. Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544—1808) Fametszetű hasonmásokkal. Kolozsvár. Stief Jenő és Társa könyvnyomdája 1910. Nagy 4-rétű 119 lap. (Különlenyomat az „Erdélyi Múzeum“ 1910. évi folyamából.)